

Принцип добросовістності (bona fides) як складова верховенства права

Автор: Берназюк Ян

Організація: Верховний Суд

Видання: Конституціоналіст · 2025

Дата публікації: 2025-04-15

Постійна адреса:

<https://constitutionalist.com.ua/pryntsyyp-dobrosovistnosti-bona-fides-iak-skladova-verkhovenstva-prava/>

Відомості про матеріал

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ

Програма підготовки та підвищення кваліфікації помічників суддів місцевих загальних та апеляційних судів

9 квітня 2025 року

Ян БЕРНАЗЮК,

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,

доктор юридичних наук, професор

Пов'язані з темою юридичні поняття (категорії)

- 1. Верховенство права (rule of law) — базовий принцип, у межах якого розкривається добросовісність.
- 2. Правова визначеність (legal certainty) — передбачуваність дій держави та захист від свавілля.
- 3. Справедливість (justice) — ціль, досягнення якої вимагає добросовісності в діях сторін.
- 4. Рівність (equality before the law) — однакові стандарти сумлінності до всіх суб'єктів.
- 5. Заборона дискримінації (non-discrimination) — гарантує добросовісне ставлення незалежно від статусу.
- 6. Принцип пропорційності (proportionality principle) — обмеження прав має бути обґрунтованим і добросовісним.
- 7. Баланс інтересів (balancing of interests) — добросовісність як критерій справедливого балансу.
- 8. Легітимні очікування (legitimate expectations) — захист очікувань особи, сформованих добросовісною поведінкою органу.
- 9. Судовий розсуд (judicial discretion) — добросовісність як обмеження судового свавілля.
- 10. Мотивованість рішень (reasoned decisions) — формальна і змістовна вимога добросовісного управління.
- 11. Добросовісність (bona fides) — дія чесно, відкрито, з повагою до прав інших.
- 12. Заборона зловживання правом (abuse of rights prohibition) — добросовісність виключає формальне користування правом на шкоду іншим.
- 13. Заборона суперечливої поведінки (venire contra factum proprium) — орган не може діяти всупереч власній попередній поведінці.
- 14. Належне урядування (good governance) — добросовісність як внутрішній обов'язок державного управління.

- 15. Довіра до суду (trust in the judiciary) — добросовісне судочинство формує авторитет правосуддя.

Конституція України

- Стаття 3, частина друга
- "Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність."
- Це положення вводить етичний обов'язок держави діяти сумлінно при здійсненні владних повноважень, особливо в сфері публічних послуг.
- Стаття 8, частина перша
- "В Україні визнається і діє принцип верховенства права."
- Ця норма є основою для виведення похідних принципів, зокрема добросовісності, правової визначеності, справедливості.

Конституція України

- Стаття 19, частина друга
- "Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України."
- Ця норма забезпечує механізм перевірки дій держави на добросовісність — вона є базовою для визнання недобросовісного зловживання владою.
- Стаття 55, частина друга
- "Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади..."
- Це ключова процесуальна гарантія, яка дозволяє особі захистити себе від недобросовісної адміністративної дискреції або непослідовності позиції органу.

Конституція України

- Стаття 68, частина перша
- "Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей."
- Ця норма зобов'язує всіх осіб (не лише органи державної влади) діяти у правовому полі — тобто добросовісно.
- Стаття 129-1, частина перша, пункт 1
- "Суд у своїй діяльності зобов'язаний дотримуватися ... верховенства права"
- Ця норма імперативно покладає на суд обов'язок застосовувати принцип верховенства права у кожному провадженні, що означає й необхідність враховувати добросовісність як його структурний елемент (разом із правовою визначеністю, пропорційністю, справедливістю тощо).

Кодекс адміністративного судочинства України

- Стаття 2, частина 2, пункт 5
- "У справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони ... 5) добросовісно"
- Це пряма згадка принципу добросовісності як критерію законності рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

- Стаття 6, частина 1
- "Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави."
- Оскільки добросовісність є складовою верховенства права, ця норма — базова для її застосування.

Кодекс адміністративного судочинства України

- Стаття 9, частина 4
- "Суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи."
- Цей обов'язок суду дозволяє йому з'ясовувати, чи діяла сторона добросовісно, навіть якщо вона цього прямо не заявляє.
- Стаття 17, частина 2
- "Особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення позову."
- Це норма про превентивну добросовісність, яка вимагає сумлінної поведінки ще до судового розгляду.

Закон України «Про адміністративну процедуру»

- Стаття 4, частина 1, пункт 5
- "Принципами адміністративної процедури є: ... 5) добросовісність і розсудливість"
- Це пряма згадка принципу добросовісності як одного з засадничих принципів адміністративної процедури. Вона покладає обов'язок діяти добросовісно як на орган, так і на особу.
- Стаття 6, частина 3, пункт 3
- "Здійснення адміністративним органом дискреційного повноваження вважається законним у разі дотримання таких умов: ... 3) правомірний вибір здійснено адміністративним органом для досягнення мети, з якою йому надано дискреційне повноваження, і відповідає принципам адміністративної процедури"
- Це положення забезпечує контроль за добросовістю у межах дискреції. Саме добросовісність є критерієм допустимості дискреційного вибору.

Закон України «Про адміністративну процедуру»

- Стаття 10, частина 1
- "Адміністративний орган зобов'язаний діяти добросовісно для досягнення мети, визначеної законом."
- Це уточнення, що добросовісність є обов'язком адміністративного органу, а не просто етичним стандартом.
- Стаття 10, частина 3
- "Особа зобов'язана здійснювати надані їй права добросовісно та не зловживати ними."
- Це важлива процесуальна норма, яка прямо зобов'язує особу діяти добросовісно в адміністративному провадженні. Вона є запобіжником проти маніпуляцій.

Добросовісність у структурі верховенства права

- Принцип добросовісності — це структурний елемент верховенства права поряд із правовою визначеністю, справедливістю, пропорційністю.

- Він пронизує всю правову систему, формуючи етичні та процедурні стандарти поведінки держави та особи.
- Застосування добросовісності дозволяє уникати свавілля, формального підходу та підвищує рівень довіри до публічної влади.

Сутність добросовісності: загальне й юридичне розуміння

- У загальному розумінні добросовісність — це щирість, чесність, справедливість, відсутність умислу на шкоду.
- Юридично це поведінка, що відповідає стандартам обачності, розумності та поваги до прав інших.
- У контексті правовідносин вона вимагає, щоб особа діяла відкрито, без прихованих намірів і з урахуванням законних інтересів іншої сторони.

Об'єктивний і суб'єктивний вимір добросовісності

- Суб'єктивна добросовісність оцінює внутрішні переконання особи щодо правомірності її поведінки.
- Об'єктивна — стосується зовнішніх дій, які можуть бути оцінені як правомірні або добропорядні у межах типових очікувань.
- Суд при аналізі поведінки враховує обидва аспекти для встановлення справжніх мотивів і правової обґрунтованості.

Судова практика як джерело конкретизації добросовісності

- Судова практика формує межі та критерії застосування добросовісності в реальних справах.
- Суди розвивають поняття bona fides через аналіз поведінки сторін, особливо в контексті дискреції, легітимних очікувань і справедливості.
- Таким чином, добросовісність набуває не лише нормативного, а й прикладного змісту.

Значення принципу добросовісності для правової системи

- Добросовісність — це «моральна тканина» верховенства права, що дозволяє праву функціонувати справедливо, а не формально.
- Її роль зростає в умовах правової невизначеності, коли вирішальне значення мають внутрішня логіка та мета норми.
- Застосування цього принципу — ознака зрілої правової системи, зорієнтованої на гідність, довіру й ефективність.

Правові висновки КАС ВС

- Добросовісність як стандарт поведінки суб'єкта владних повноважень
- У справах щодо ліцензій та надкористування (зокрема №380/8337/23, №480/8344/22), Верховний Суд прямо застосував доктрину venire contra factum proprium, за якою недопустимою є суперечлива поведінка органу, що спочатку схвалює дію або бездіє, а згодом притягає до відповідальності.
- Висновок: Добросовісність передбачає послідовність, передбачуваність та відповідальність органу за власні дії.

Правові висновки КАС ВС

- Заборона формального підходу до реалізації соціальних прав

- У справах №600/2955/22-а та №240/2236/23 Верховний Суд зазначив, що відсутність посвідчення не може бути підставою для відмови у доплаті до пенсії, якщо є фактичні й документальні докази статусу особи.
- Висновок: Формальне дотримання вимог не може переважати добросовісність особи, яка підтверджено належить до категорії отримувачів соціального забезпечення.

Правові висновки КАС ВС

- Добросовісність як межа дискреції органів влади
- У справі №400/4760/21 (земельні торги) Суд наголосив, що зацікавленість особи в земельній ділянці не обмежує дискрецію ради, якщо та діє в межах закону.
- Висновок: Добросовісність обох сторін (органу і особи) — критерій правомірного здійснення повноважень у конфліктних ситуаціях.

Правові висновки КАС ВС

- Активні дії особи як прояв добросовісності
- У справі №340/2259/23 щодо одноразової грошової допомоги ВС визнав допустимість поновлення преюдициального строку через непереборні обставини за умови активності особи.
- Висновок: Добросовісність особи у захисті свого права – умова для гнучкого застосування норм про строки.

Правові висновки КАС ВС

- Належне урядування та добросовісність – єдине ціле
- У кількох рішеннях (зокрема №380/8337/23) ВС пов'язав принцип належного урядування з добросовістю: дії органів влади мають бути прозорими, послідовними, неупередженими.
- Висновок: Добросовісність є внутрішнім стандартом належного урядування, що забезпечує довіру до держави.

Постанова Верховного Суду від 28 травня 2024 року у справі №480/8344/22

- Верховний Суд переглянув у касаційному порядку адміністративну справу за позовом Держгеонадра до Товариства про припинення користування надрами шляхом анулювання спеціального дозволу на користування надрами та зустрічним позовом Товариства до Держгеонадра про визнання протиправними та скасування наказів про зупинення дії спеціального дозволу.
- Верховний Суд врахував суперечливу (непослідовну) поведінку суб'єкта владних повноважень, що, як встановлено судами попередніх інстанцій, полягає у тому, що суб'єкт приватного права намагався добросовісно виконати вимогу закону та відповідний припис суб'єкта владних повноважень, отримав відмову такого суб'єкта, а надалі цей суб'єкт владних повноважень почав вживати дії стосовно притягнення до відповідальності зазначеного суб'єкта приватного права у формі анулювання ліцензії (втручання у власність).

Постанова Верховного Суду від 23 лютого 2023 року у справі № 400/3396/19

- Спірні правовідносини у цій справі виникли стосовно правомірності надання дозволу на розробку та затвердження РДА Детального плану території земельної ділянки, яка планується для будівництва та експлуатації об'єктів вітроелектростанції за межами населених пунктів в межах територій сільської ради. Позивачі, зокрема, вважали, що відповідачем порушено порядок проведення громадського обговорення проекту ДПТ, а також не враховано інтереси жителів відповідної територіальної громади.
- Враховуючи, що окремі формальні неточності у процедурі підготовки та оприлюднення ДПТ не призвели до порушення прав позивачів на участь у публічному обговоренні та розгляді спірного розпорядження, а відповідач діяв добросовісно, зокрема ним було забезпечено своєчасне та у належний спосіб розміщення оголошення про опублікування проекту ДПТ та оприлюднення заяви про визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки, забезпечено доступ до проекту ДПТ у паперовому вигляді за визначеною адресою, організовано та проведено громадське обговорення проекту ДПТ за участі замовників, розробників, представників громадськості та інших зацікавлених осіб, а також з урахуванням відсутності встановлених судами попередніх інстанцій фактів невідповідності змісту ДПТ вимогам Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», іншим актам законодавства, ДБН Б.1.1-14:2012, а також Схемі планування території, Суд дійшов висновку про відсутність підстав для скасування спірного розпорядження РДА, яким затверджено ДПТ земельної ділянки, що планується для будівництва та експлуатації об'єктів вітроелектростанції за межами населених пунктів.

Постанова Верховного Суду від 28 травня 2024 року у справі № 240/2236/23

- Фізичної особи просила визнати протиправною бездіяльність Управління та зобов'язати відповідача нарахувати та виплатити їй щомісячну грошову доплату в розмірі двох мінімальних заробітних плат, встановлену статтею 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року №796-XII.
- Не може бути єдиною причиною для відмови уповноваженим органом у виплаті вказаної доплати відсутність у особи посвідчення, що підтверджує статус постраждалого внаслідок Чорнобильської катастрофи за умови наявності у такої особи підтвердженого статусу непрацюючого пенсіонера, встановленого судами, на підставі належних доказів (копія паспорта особи з відміткою про зареєстроване місце проживання чи відповідна довідка органу місцевого самоврядування, тощо); місця проживання непрацюючого пенсіонера, яке має бути віднесено до зони радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, згідно Порядку №106; періоду проживання особи у вказаному населеному пункті, а також інших обставин, які вказують на добросовісність поведінки особи з метою реалізації нею права на отримання підвищення до пенсії, передбаченого статтею 39 Закону № 796-XII (у редакції, що діяла до 1 січня 2015 року).

Постанова Верховного Суду від 8 травня 2024 року у справі №160/4503/23

- У цій справі спірні правовідносини виникли стосовно протиправних, на думку позивача, дій відповідачів щодо затвердження проектної документації та проведення реконструкції площі.
- У цій справі суд апеляційної інстанції ухвалив постанову про відмову у задоволенні позову. При цьому суд керувався тим, що Громадська організація не підтвердила право на пред'явлення цього позову, а саме, здійснення громадською організацією статутної діяльності у сфері містобудування, а також не довела порушення прав мешканців міста Дніпра у зв'язку із завершенням реконструкції площі.
- Суд врахував сталу судову практику у подібних справах, відповідно до якої, вирішуючи питання щодо права громадських організацій на звернення до суду в інтересах інших осіб, суди повинні з'ясувати: статус громадської організації та її засновників, їх безпосередню заінтересованість у вирішенні питання, що є предметом позову; мету громадської організації та її безпосередній зв'язок з предметом позову; інтереси яких саме осіб є предметом судового захисту; чи зверталися ці особи за захистом своїх прав до громадської організації; добросовісність дій громадської організації, що звертається до суду.

Матеріал 24

• ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

- Берназюк Ян. Верховенство права та його складові: класичні, нові та нетипові принципи https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/components_of_the_rule_of_%20law_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Принцип пропорційності (дотримання балансу) як важлива складова верховенства права https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/114_principle_of_proportionality_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Технології штучного інтелекту та принцип правової визначеності https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/AI_principal_of_legal_certainly_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Право на справедливий суд та принцип правової визначеності: строки у справах про соціальний захист https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/4_presentation_bernaziuk_social_terms_deadlines.pdf
- Берназюк Ян. Принцип рівності та заборони дискримінації під час вирішення приватно-правових та публічно-правих спорів https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/bernaziuk_principle_of_equality_prohibition_of_discrimination.pdf
- Берназюк Ян. Принцип пропорційності (дотримання балансу) як важлива складова верховенства права https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/114_principle_of_proportionality_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Допустимість меж суддівського розсуду та дисциплінарна відповідальність https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/discretion_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Мотивованість (обґрунтованість) судового рішення як одна з основних вимог до якості судового рішення (правосуддя) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_motive.pdf
- Берназюк Ян. Інструменти штучного інтелекту та неприпустимість зловживання процесуальними правами https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/AI_abuse_of_procedural_rights.pdf
- Берназюк Ян. Ефективний захист прав особи в адміністративному судочинстві як основа довіри до правосуддя: критерії, межі та особливості досягнення https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist.pdf

Джерела та матеріали

1. Постанова Верховного Суду від 28 травня 2024 року у справі №480/8344/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119503186>
2. Постанова Верховного Суду від 23 лютого 2023 року у справі № 400/3396/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109161554>
3. Постанова Верховного Суду від 28 травня 2024 року у справі № 240/2236/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119534412>
4. Постанова Верховного Суду від 8 травня 2024 року у справі №160/4503/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118905166>
5. Матеріал 24. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/components_of_the_rule_of_%20law_bernaziuk.pdf
6. Матеріал 24. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/114_principle_of_proportionality_bernaziuk.pdf
7. Матеріал 24. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/AI_principal_of_legal_certainly_bernaziuk.pdf
8. Матеріал 24. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/4_presentation_bernaziuk_social_terms_deadlines.pdf
9. Матеріал 24. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/bernaziuk_principle_of_equality_prohibition_of_discrimination.pdf
10. Матеріал 24. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/discretion_bernaziuk.pdf
11. Матеріал 24. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_motive.pdf
12. Матеріал 24. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/AI_abuse_of_procedural_rights.pdf

13. Матеріал 24. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist.pdf

Файли матеріалу

Оригінальний файл автора